

VLADIMIR ZAGAEVSCHI
(Chişinău – Republica Moldova)

LOCUȚIUNI ȘI COMPARAȚII CA ECHIVALENTE ALE ADJECTIVELOR ÎN GRAIURILE MOLDOVENEȘTI DE LA EST DE PRUT

„[...] de-aș fi grămatic, aș călători pe toate malurile românești și aș culege limba.”
(Alec Russo, „Cugetări”)

I. Preliminarii

Acest articol are la bază materialul dialectal, cules timp de mai mulți ani în satele moldovenești de la est de Prut, în timpul expedițiilor dialectologice în care mă aflu în calitate de conducător de echipă al unei grupe de studenți filologi din anul II, care își făceau practica dialectologică, timp de două săptămâni (în iulie), conform planului de învățământ.

În scopul evidențierii însușirilor și a calităților obiectelor, exprimate prin echivalente stilistice ale adjectivelor, adică cu ajutorul locuțiunilor și al comparațiilor, am alcătuit un chestionar special, compus din mai multe întrebări, care conțineau un adjectiv, la care trebuia să se răspundă cu locuțiuni și comparații.

Anchetele au fost realizate în 15 localități rurale din diferite raioane ale spațiului interriveran pruto-nistean (de la Briceni, în partea de nord, până la Ștefan Vodă, în partea de sud, și de la Ungheni pe Prut până la Criuleni pe Nistru¹).

¹ Lista localităților anchetate cu abrevierile respective (prima literă majusculă notează satul, a doua, raionul): **BC** = s. Bălănești, r. Criuleni; **BH** = s. Bujor, r. Hâncești; **BS** = s. Bădiceni, r. Soroca; **CC** = s. Cuhureștii de Sus, r. Camenca; fost în r. Florești; **CD** = s. Chetrosu, r. Drochia; **CN** = s. Ciorești, r. Nisporeni; **DG** = s. Dușmani, r. Glodeni; **DS** = s. Drăgănești, r. Sângerei; **FC** = s. Fârlădeni, r. Căușeni; **HC** = s. Hârtopol mic, r. Criuleni; **HD** = s. Hăsnășenii Mari, r. Drochia; **NI** = s.

II. Locuțiunile

Locuțiunile, după cum susținea, pe bună dreptate, Mihai Eminescu, sunt o adevărată bogăție, ele reprezintă „acele tiparuri ne-schimbate, care se formează în curs de mii de ani și dau fiecărei limbi o fizionomie proprie”. Locuțiunile, deci, invocînd spusele poetului Alexe Mateevici, ar fi acel „șirag de piatră rară pe moșie revărsată”, tot el lansînd îndemnul: „Strângeți piatra lucitoare”.

La o analiză a acestei comori a spiritului popular rămâi deseori plăcut surprins de frumusețea inedită a unor locuțiuni, de gradul înalt de ingeniozitate și expresivitate, de capacitatea lor de a fi păstrat urme ale vieții materiale și spirituale a poporului.

Astfel, despre timpuri/vremuri *vechi/străvechi* majoritatea informatorilor/subiecților au răspuns cu locuțiunea (vremuri) *di dimult*. Au fost evidențiate, mai rar, și alte locuțiuni pentru noțiunea dată: (vremuri) *din străbuni* (CC)², (vremuri) *di când lumea și pământu* (NI). Foarte rar însă, paralel cu alte locuțiuni desemnate mai sus, subiecții își completeau răspunsurile cu echivalente luate din comoara poveștilor fantastice sau chiar legate de episoade istorice din vremuri îndepărtate, ceea ce denotă inteligență, o doză de istețime aparte: (vremuri/timpuri) *di pi Papurî Vodî*³ (TB) cu varianta: *di când Papurî Vodî* (NI); (vremuri) *di când iara lupu cățel* (CD); (vremuri/timpuri) *di la Pozvanti Chioru*⁴ (UU).

Ar fi de menționat că asemenea locuțiuni cu urme de poveste sau de episoade istorice se deosebesc și printr-o expresivitate mult mai

Nimoreni, r. Ialoveni; **TB** = s. Tabani, r. Briceni; **TȘ** = s. Tudora, r. Ștefan Vodă; **UU** = s. Untești, r. Ungheni.

² Între paranteze sunt prezentate, prin abrevieri, denumirea satului și a raionului unde a fost fixată locuțiunea, aceasta neînsemnând că ea n-are circulație în alte localități din aceeași zonă sau chiar în zone mai îndepărtate.

³ *Papură-Vodă*, poreclă dată domnitorului Moldovei Ștefăniță Lupu (1659–1661, ani de domnie), fiul lui Vasile Lupu. În timpul domniei lui Șt. Lupu a fost o foamete, încât oamenii mâncau pâine de papură și de coajă de copac (DER III, p. 657).

⁴ *Pozvante*, numele Pașei Bidin Pazvan-Oglu, care și-a ridicat trupele sale împotriva Porții Otomane pustiind ținuturile dunărene (1797–1812). De aici expresia: *Pe vremea lui Pozvante* (Popescu 1991, p. 153).

înalță, atât de condensată, încât sensul lor desemnează, în același timp, și ideea de superlativ absolut al însușirii sau calității, adică *foarte de demult*. Iată și alte câteva locuțiuni care ar exprima ideea de superlativ. Astfel, despre un om slab se spune că-i *slab numai chelea și osu* (NI) sau: îi *slab di-l bati vântu* (idem), adică: *foarte slab*.

În limbă există cuvinte, inclusiv adjective, mai mult sau mai puțin incomode, tabuizate, care ar putea stânjeni pe cineva. Locuțiunile-eufemisme/eufemistice vin să salveze asemenea situații jenante. Astfel, pentru adjectivul *bătrîn*⁵ au fost înregistrate eufemismele: (om) *în vârstă* (cea mai frecventă locuțiune); (om) *în ietati* (HD); (om) *în ani* (FC); (om) *trecut di ani* (BH); (om) *în tăți lejea* (HC). În Mahala, jud. Hotin (azi: reg. Cernăuți, Ucraina) a fost fixată locuțiunea *uom în stari* (vezi ALM, h. 155, pct. 13).

Când e vorba de (un om) *milos* sau de antonimul acestuia, *răutăcios*, poporul caută aceste calități în suflet și în inimă, măsurând dimensiunile respectivelor sentimente umane și apreciindu-le în pozitive și negative.

Astfel, (un om) *milos* e apreciat ca (un om) *bun la inimă* (locuțiune cu o circulație mai largă); (om) *bun la suflet* (în mai multe localități); (om) *cu suflet ca ȳo pâni caldi* (HC). Ion Creangă spunea și el în *Ivan Turbincă* „Ostașul acesta e un om bun la inimă, milostiv”.

Dimpotrivă, omul *răutăcios* e (un om) *rău la inimă* sau *rău la suflet* (în majoritatea localităților cercetate); (om) *cânos la inimă*, dar și (om) *negru la suflet* (CN); (om) *cu inima răutășioasă* (FC); (om) *rău la mași* (HC); (om) *rău la rândzi*⁶ (BC). Mai circulă și locuțiunile: (om) *tarcat la mași*.

Despre (un om) *deștept* se spune că-i (om) *cu cap* (cea mai frecventă locuțiune); (om) *cu minti în cap*, dar și *ager/ars la minti* (TB); (om) *așadzat la minti*⁷ (HC). O răspândire largă cunoaște locuțiunea

⁵ Scriitorul rus Mihail Șolohov în romanul său „Поднятая целина” (*Pământ deștelenit*), scria chiar așa: *Дед Щукарь был старичком пятидесятилетнего возраста* (*Moș Șciucari era un bătrânel de cincizeci de ani*). La așa vârstă chiar oricine s-ar jena, dacă i-ai spune că-i bătrân sau moșneag.

⁶ *Rânză* (pop. și fam.) stomac. *Rânzos* (pop.) răutăcios (DEX).

⁷ A se observa evoluția noțiunii ‘deștept’: de la ‘(om) *cu cap*’ la ‘(om) *cu minti în cap*’, apoi ‘(om) *ager/ars la minti*’; ‘(om) *așadzat la minti*’.

(om) *cu scaun la cap*⁸. În localitățile cercetate de noi (dar, de fapt, pretutindeni), pentru noțiunea ‘(om) *deștept*’, sunt cunoscute locuțiunile: *cap di neamț*, dar și *cap di friț*, *cap di jâdan*, oamenii considerând că nemții sunt oameni foarte deștepți, oameni calculați în toate, iar evreii sunt acei care au adus la noi, au implementat, și, tot ei, primii, au deținut profesii în domenii cum sunt: comerțul, medicina, farmacia.

Dacă omul *deștept* e (un om) *cu scaun la cap*, apoi despre (omul) *prost* se spune că-i (om) *cu paii în cap* (BS); omul *zăpăcit*, *țicnit*, *nebun* (uneori un prost e și nebun) e un (om) *bătut cu leuca* (idem), iar despre un (om) *neinforma*t sau *neinițiat* într-o anumită chestiune se spune că-i (om) *chicac din pod* (idem) ori că-i *din Patagonia*⁹ (idem).

Omul leneș e apreciat ca (un om) *rău la treabă* (TB, BH, FC), (om) *cari nu sî pre trași la treabă* (HD), (om) *cari nu fași fași* (BH), (om) *cari bati chiulu* (CC), (om) *cari tاییi frunzî la câni* (TB, TȘ), (om) *cari trași mâța di cuoadă* (TB, CC).

III. Comparațiile

În graiuri, în vorbirea populară a oamenilor de la țară, un loc important, alături de locuțiuni, îi revine redării însușirilor și calităților obiectelor cu ajutorul comparațiilor. Acestea sunt niște figuri de stil, în care anumite însușiri și calități ale obiectelor (culoare, gust, miros, sentiment, mărime, formă ș.a.) se compară cu alte obiecte din realitatea înconjurătoare, care sunt mai bine cunoscute de vorbitor și, prin urmare, mai vii în a le desemna și a le percepe.

Comparațiile, pe lângă toate celelalte, mai conțin și o doză, mai mare sau mai mică, de expresivitate, ceea ce face să se profileze mai bine culoarea, să zicem, sau nuanța de culoare, gustul, mirosul, sentimentul, dimensiunile obiectului și contururile lui (mare, mic, înalt, josuț, gros, slab etc.).

⁸ Etimologiiștii ar putea să mediteze asupra originii acestei locuțiuni, cum ar putea fi explicată noțiunea ‘deștept’ prin corelația: *cap – scaun*, în cazul dat.

⁹ Patagonia – regiune naturală din Argentina, cu vegetație săracă de stepă și semideșert (DER III, p. 684).

Comparația, ca figură de stil, este o creație a vorbirii expresive populare. De aici ea a intrat în operele folclorice, în creația populară orală și în operele acelor scriitori care au scris într-o limbă apropiată de vorbirea populară (V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă, G. Coșbuc ș.a.).

Vasile Alecsandri, ca să exemplificăm, căuta bogăția limbii, puterea vie a imaginilor în operele folclorice, care reprezintă „comori nesfârșite de frumuseți originale, care dovedesc geniul poporului și care conțin cele mai izbutite mijloace de expresie” (*apud* Cotelnic 1990, p. 11). Tot el se întreba: „Cine au intrat la vorbă frățește cu locuitorul de la câmp și nu s-au mirat de ideile, de judecățile lui, și nu au găsit o mare plăcere a asculta vorba lui împodobită cu figuri originale?”, aducând și exemple concrete, adevărate giuvaere, culese din vorbirea populară: „Vrea să grăiască de un om bun? El zice: e bun *ca sânul mamei*. De un om nalt și frumos? E nalt *ca bradul* și frumos *ca luna mai*... De o femeie frumoasă? E *ruptă din soare*...” (*ibidem*).

Și la alți scriitori găsim comparații de o frumusețe nebănuită. În poeziile lui Mihai Eminescu, marmura e „albă *ca zăpada iernii*” (*Înger și demon*), iar „În pădurea argintie iarba *pare de omăt*” (*Călin nebunul*), „fața ei frumoasă *ca varul este albă*” (*Strigoii*), luna e „*ca o vatră de jărătic*” (*Călin*), limba e dulce „*ca un figure de miere*” (*Epigonii*) ș.a.

La Ion Creangă cei trei feciori erau „nalți *ca niște brazi*” (*Soacra cu trei nurori*). G. Coșbuc vorbește despre niște ochi șireți „*ca cei de vulpi*” (*Nunta Zamferei*), iar luna iese din brădet „*gânditoare ca o frunte de poet*” (*Noapte de vară*). La G. Topârceanu luna e „galbenă *ca un bostan*” (*Vara la țară*), iar la Șt. O. Iosif o fetiță e blondă „*ca un fir de păpădie*” (*Vară*), pe când la Tudor Arghezi „ceru-i palid *ca lăleaua*” (*Moștenire*).

În continuare, prezentăm materialul dialectal anchetat, întrucât fiecare răspuns (comparație) desemnează ceva frumos, ceva original, contribuind la o nuanțare multiplă a noțiunii date. Răspunsurile (comparațiile) sunt plasate în ordine descrescândă a ocurenței lor în satele cercetate. Primele comparații, în ordinea lor, au fost înregistrate în majoritatea localităților anchetate, iar următoarele, numai în unele sate, sau numai în câte unul – două.

Începem prin a prezenta câteva comparații populare cromatice, după care vor urma cele calificative.

A. Comparații populare cromatice:

alb: ca varu (12)¹⁰; ca zăpada (3); ca laptili (2); ca neua (2); ca uomătu (2); ca lebăda (1); ca păretili (1); ca floarea de cireș (1); ca rochiia di nireasă (1);

negru: ca tășiunili (var.: ca tășiunea) (7); ca pământu (var.: ca pomântu) (6); ca fundu șiaunului (4); ca cărbunili (3); ca dracu (3); ca pana corbului (3); ca noaptea (2); ca smoala (2); ca țaganu (1);

galben (var.: galbân): ca șeara (var.: ca ceara) (9); ca bostanu (2); ca mortu (2); ca lămâia (1); ca chioara găini „păpădia” (1); ca păpădiia (1); ca schicu di grâu (1); ca soarili (1); ca tăbăcu „tutunul” (1); ca vizdoaga „crăița”, „văzdoaga” (1);

roșu (var.: roș): ca racu (9); ca jaraticu (7); ca macu (5); ca para focului (4); ca chiperiu (2); ca pătlăjica „pătlăgea roșie” (2); ca bujoru (1); ca cucosu (1); ca focu (1); ca sânjili (1).

verde: ca iarba (7); ca buraticu (5); ca bostanu „dovleacul” (1); ca bradu (1); ca frunza (1); ca harbuzu „pepenele verde” (1);

albastru: ca șeriu (var.: ca ceru), ca cerul (13); ca viorica „vioreaua” (2).

B. Comparații populare calificative:

curat: ca lacrâma (var.: ca lacrima) (11); ca soarili (2); ca apa din izvor (1); ca cristalu (1); ca ghiocu (1); ca ghioșelu (1); ca lumina ochiului (1); ca neua (1); ca ochii din cap (1); ca pânea (1);

murdar (var.: mânjât, scârbos, zoios): ca porcu (var.: ca un purșel) (11); ca dracu (1); ca fundu șeaunului (1); ca și șenușa (1);

dulce (var.: dulci, dulși): ca mierea (var.: ca nerea) (13); ca cozonacu (1); ca dzaharu „zaharul” (1); ca mama (1);

amar: ca șerea „fiera” (var.: ca cerea) (9); ca pelinu (7);

acru: ca borșu (7); ca merâli pădureți (var.: ca măru pădureț, ca pădurețâli) (3); ca moarea (2); ca braha „braga” (1); ca lămâia (1); ca oțātu (1);

frumos: ca floarea (5); ca soarili (var.: [parcâ-i] rupt din soari) (5); ca bradu (2); ca cristalu (1); ca curucubeu(l) (1); ca Făt-Frumos (1);

¹⁰ Cifra dintre paranteze indică numărul de sate în care a fost întâlnită comparația.

urât: ca dracu (4); ca noaptea (4); ca șiuma „ciuma” (2); ca Baba Cloanța (1); ca un broscoi (1); ca naiba (1); ca nînunea¹¹ (1);

deștept (var.: diștept), **hâtru:** ca un om bătrân (1); hâtru ca hulpea „isteț ca vulpea” (1); ca Iosub (prenumele unui om înțelept, deștept din sat) (1); ca înțăleptu (1); ca un ministru (1); ca neamțu¹² (1);

prost: ca noaptea (9); ca propca „dop” (6); ca oaia (4); ca bou(l) (1); ca gardu (1); ca Țurcanu (numele de familie al unui om din sat) (1);

lung: ca prăjâna (var.: ca uo prăjâni) (11); ca stâlpu (var.: cât stâlpu) (2); cât un brad (1); cât uo dzî di post (1); cât uo dzî di varî (1); ca haragu „arac” (1); ca jirafa (1); cât un șarampoi (1);

mare (var.: mari): ca un munti (var.: cât un munti, ca muntili) (5); ca un an di dzâli (var.: ca un an) (2); ca un bou (1); ca un ielefant (1); ca marea (1); ca uo noapti [de iarnă – n.n.] (1); ca pământu (1); cât stânca (1); cât uo vacî (1); ca uo dzî di varî (1);

mic (var.: mititel, mâțâțâl): ca purișili (var.: cât un puriși, ca un puriși) (4); mâțâțâl ca furnicariu „furnica” (var.: ca furnica) (2); ca un arici (1); ca un boboșel (1); ca uo buburuzî (1); ca buricu pământului (1); cât un dejit (1); cât un fir de mac (1); ca mălaiu (1); ca un melc (1); ca un vârv di ac (1);

ieftin: ca braha (var.: ca braga) (7); ca pi dijeaba (1); ca mărariu (1); ca sarea (1);

scump: ca auru (4); ca uochii din cap (4); ca viața (3); ca apa (1); ca bani(i) (1); ca mama (1); ca naiba (1); ca pacea (1); ca pânea (1); ca sănătatea (1);

limpede (var.: limpidi): ca apa di izvor (var.: ca apa din izvor) (4); ca lacrima (var.: lacrâma) (4); ca apa (3); ca cristalu (2); ca lacu (2); ca cerul (1);

tulbure (var.: tulburi): ca drojdiia (4); ca apa (2); ca marea (1); ca mustu (1); ca nămolu (1); ca noaptea (1); ca uomu bat (1); ca zoaia (1);

bogat: ca boieriu (var.: ca un boieri) (3); putrid di bogat (3); ca burjuiu (1); ca împăratu (1);

sărac (var.: sarac): [parcă-i] licheit pământului (8); ca pământu (var.: ca pomântu) (2); [„bogat”] ca broasca di păr (1); îi sărac ca broasca di păr (1); ca cățalu (1); ca sărăciia (1);

bun: ca pânea șei caldî (var.: ca pânea cea caldî, ca pânea caldî) (6); ca pânea (5); ca pânea cea di grâu (1); ca sufletu (1);

¹¹ *nînunat*, adj. ‘urât’ (DD III, p.128).

¹² Pentru (om) *deștept* a se vedea și locuțiunea *cap de neamț*.

rău: ca cânil (6); ca dușmanu (1); ca Ițac (numele unui om considerat rău) (1); ca lupchi(i) „lupii” (1); ca naiba (1); ca puiu șel di lup (1); ca uo viperî (1);

blând: ca nélu „mielul” (var.: ca nélul, ca un nél) (8); ca măța (2); ca uoia (1);

drept: ca bradu (3); ca lumânarea (3); ca scândura (2); ca adivăru (1); ca un băț (1); ca dejitu (1); ca hăragu „aragul” (1); ca plopu (1); ca rigla (1); ca stâlpu (1);

rușinos (var.: rușânos): ca uo fatî mari (var.: ca fata) (12); ca un copchil mâțâțâl (1); ca uo nîreasî (1);

obraznic: ca porcu (3); ca dracu (1); ca mândzu (1); ca țapu (1); ca un jițâl (1);

tare (var.: tari): ca chiatra (var.: ca piatra) (11); ca creminea (var.: ca creminili) (3); ca șeru „fierul” (3); ca oțălu (1); ca plumbu (1);

slab: ca bățu (3); ca scândura (3); ca umbra (2); ca haragu „aragul” (1); ca mătura (1); ca noaptea (1); [parcă-i] numa chelea și osu (1); ca scrânița „scrumbia” (1); ca stâlpu (1);

gras: ca porcu (var.: ca un purșel) (5); ca un butoi (1); ca pământu (1); ca un pepini „castravete” (1); ca polobocu (1);

harnic: ca furnica (var.: ca uo furnicî) (8); ca alghina (var.: ca uo alghinî, ca albina) (6); ca focul (1); harnic di mama focului (1);

leneș (var.: leniș): ca trântoru (3); ca Țo cucoanî (1); ca Duñitru (prenumele unui om leneș din sat) (1); îi lenos (1); ca motanu (1); ca Pepelea (1);

iute „repede”, „prompt”: iuti ca șpiga¹³ (var.: ca uo șpigî) (2); iute ca fulgeru (1); izghit [a izbi] ca sfârluga¹⁴ (1).

În concluzie, putem spune că materialul dialectal ce reprezintă echivalente expresive ale adjectivelor, cum sunt locuțiunile și comparațiile, este foarte bogat, variat și valoros, este o adevărată comoară a limbii noastre. De aceea, fără îndoială, el trebuie să fie cules pe teren, adunat și depozitat în glosare regionale, iar pe viitor își va găsi locul cuvenit în dicționare de locuțiuni frazeologice, de „cuvinte înaripate”, de imagini poetice, va atrage atenția atât lingviștilor, cât și scriitorilor.

¹³ *Șpiga*, s.f. 1. ‘persoană prost educată și cu un caracter rău’; 2. ‘persoană răz-bătitoare, descurcăreață’ (DD IV, p. 220).

¹⁴ *Sfârlugă*, s.f. ‘(zool.) chișcar; țipar’ (DD IV, p. 187).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- ALM = *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea I. *Fonetica* de Rubin Udler, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1968.
- Cotelnic 1990 = Teodor Cotelnic, *Vasile Alecsandri și problemele limbii literare*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, 1990, nr.5, p. 3–12.
- DD III, IV = Rubin Udler (red. resp.), *Dicționar dialectal*, vol. III–V, Chișinău, Editura Știința, 1986.
- DER III = *Dicționar enciclopedic român*, vol. III, K–P, Academia Română, București, Editura Politică, 1965.
- DEX = Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coord.), *Dicționarul explicativ al limbii române* [București], Editura Academiei R.S.R., 1975.
- Popescu 1991 = Ilie Popescu, *Cuvinte înaripate*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1991.

PHRASES AND COMPARISONS AS EQUIVALENTS OF
ADJECTIVES IN THE MOLDAVIAN LANGUAGE
ON THE EAST SIDE OF PRUT RIVER
(Abstract)

The basis of this article is represented by dialectal material collected in 15 rural localities situated between the Nistru and the Prut rivers.

The phrases and the comparisons represent creations of the expressive folkloric language, formed during a period of thousand of years. We can find them in the folkloric works as well as in the works of some writers. That is the reason why the dialectal material, which carries a great expressive value, deserves to be collected and preserved in regional glossaries, and displayed to the attention of the lexicographers as well as to the writers.

CUVINTE-CHEIE: *material dialectal, locuțiuni, comparații cromatice, comparații calificative, echivalente ale adjectivelor, creații ale vorbirii expresive populare.*

KEYWORDS: *dialectal material, phrases, chromatic comparisons, grading comparisons, equivalents of the adjectives, creations of the expressive folkloric language.*

*Universitatea de Stat din Moldova
Chișinău, str. A. Mateevici, 60
Republica Moldova
virgilza@yahoo.com*